

Rättfärdigande och kritisk prövning

Nyligen hävdade jag i *Filosofisk tidskrift* (2009b) att det är förnuftigt att tro på hypoteser som klarat av sträng kritik. Mitt försök att därigenom finna en kritisk medelväg mellan skepticism och dogmatism har kritiserats av Ingemar Nordin och Lars Bergström. Nordin (2010) frågar ”Varför måste vi tro på något?” och menar att det är överflödigt att införa en princip för förnuftig tro i den kritiska rationalismen och finner dessutom en sådan princip svår att förena med en odogmatisk inställning. Bergström (2010) betvivlar att jag lyckats övervinna skepticismen och menar att min princip för förnuftig tro leder till logiska problem.

Här tänker jag försöka visa att den odogmatiska inställning som Nordin utgår från när han betonar att allt vetande är felbart leder till frågan vilka av alla felbara hypoteser vi skall hålla för sanna. Utan ett svar på den frågan har vi inte övervunnit skepticismen. Bergströms kritik berör grundläggande frågor om hur man skall rättfärdiga hypoteser och positioner. Jag kommer att argumentera för att varje försök att rättfärdiga hypoteser och positioner med tillräckliga skäl leder till den typ av logiska problem som Bergström anför mot min position. Men om vi försöker *kritiskt pröva* hypoteser och positioner i stället för att *rättfärdiga* dem, så uppträder inte dessa problem. Även om vi inte kan ge absoluta rättfärdiganden av hypoteser och positioner, så är det möjligt att ange när det är förnuftigt att hålla dem för sanna.

1. FELBARHET OCH FÖRNUFTIG TRO

Enligt min princip är det förnuftigt att tro på de hypoteser som klarat sträng prövning. Samtidigt hävdar jag att alla hypoteser, också de som klarat av sträng prövning, är felbara och kan vederläggas vid nästa prövning. Nordin (2010, s. 36) menar att det är svårt att samtidigt både tro på och vara skeptisk till en hypotes, och undrar om det kan vara förnuftigt att vara splittrad på detta sätt. Nordin uppfattar min princip för förnuftig tro som en princip för absolut tro och bergfast övertygelse av det slag som ibland rekommenderas i religiösa sammanhang. Men med ”tro”

menar jag inte det, utan ett felbart försanthållande som kan revideras efter ytterligare prövning. Ofta säger vi att vi inte vet något säkert, men att vi tror att något förhåller sig på ett visst sätt, att vi med nuvarande information håller en viss uppfattning för sann. Sådana försanthållanden kan vara förnuftiga eller oförnuftiga beroende på den nuvarande informationen. Insikten att allt vetande är felbart är fullt förenlig med att vi för tillfället håller vissa trosföreställningar för sanna. I själva verket gör vetandets felbarhet det till ett viktigt problem att fastställa vilka av alla felbara trosföreställningar som det för närvarande är förnuftigt att hålla för sanna givet nuvarande information. Det är visserligen möjligt att hävda en fullständig skepsis och påstå att det inte finns några trosföreställningar som det är förnuftigt att hålla för sanna, som t.ex. David Miller (1999) gör, men det är svårt att förena en sådan uppfattning med en kritisk rationalism, som betonar inte bara vetandets felbarhet, utan också förnuftets roll i kunskapsökandet. En radikal skepsis innebär att vi avstår från att med det kritiska förnuftets hjälp försöka finna en medelväg mellan dogmatism och skepticism. Nordin (2010, s. 40) missar sig när han uppfattar min princip för förnuftig tro som en oskön fläck på den kritiska rationalismens vapensköld. Utan en sådan princip står den kritiske rationalisten utan någon vapensköld alls när han konfronteras med relativister och dogmatiker.

2. GOODMAN'S PROBLEM

Nordins nästa invändning mot min princip för förnuftig tro är inspirerad av Goodmans (1955) problem. Nordin (2010, s. 36) frågar om det är lika förnuftigt att tro att alla smaragder är gröna som att tro att alla smaragder är "gröda" (definierat som gröna fram till en viss tidpunkt i framtiden och därefter röda). All hittillsvarande erfarenhet är förenligt med båda hypoteserna och bekräftar enligt Goodman och Nordin båda hypoteserna lika mycket. Därför menar Nordin att den ena hypotesen hittills klarat av sträng kritik lika bra som den andra och att det enligt min föreslagna rationalitetsprincip för närvarande är lika förnuftigt att tro på den ena hypotesen som på den andra. Samtidigt tycker de flesta av oss att det är oförnuftigt att tro att alla smaragder är gröda.

Är det verkligen så att hypotesen att alla smaragder är gröda vid nuvarande tidpunkt klarat av sträng prövning lika bra som hypotesen att alla smaragder är gröna? För att strängt pröva en hypotes måste man pröva de konsekvenser av hypotesen som är mest osannolika vid prövningsögonblicket och som utgör hypotesens svagaste punkter. Den mest osannolika konsekvensen av hypotesen att alla smaragder är gröda är att en smaragd efter en viss framtida tidpunkt skulle vara röd. Den strider mot

den väl bekräftade bakgrundskunskapen att alla smaragder är gröna. Nu har hypotesen ”alla smaragder är gröda” egenskapen att det hittills inte varit möjligt att pröva dess mest osannolika konsekvenser. Det innebär att hypotesen inte kunnat prövas strängt. För närvarande finns det därför inga förnuftiga skäl att tro att alla smaragder är gröda, vilket är helt i enlighet med vår intuition.

3. ÄR PRINCIPEN FÖR FÖRNUFTIG TRO ÖVERFLÖDIG?

Nordin anser att kritiska rationalister inte behöver en princip för förnuftig tro för att kunna handla praktiskt eller för att undvika kunskapsrelativism. Som exempel anför han det praktiska problemet att starta en bil. De flesta av oss tror att bilen kommer att starta om vi vrider om startnyckeln. Nordin anser att det är förnuftigt att vrida om startnyckeln för att starta bilen, eftersom den handlingen ”tidigare visat sig fungera i praktiken”. I jämförelse ”med andra otestade (eller testade och ej fungerande) handlingar har vi ett fullgott skäl att vara mindre skeptiska till *h*” (handlingen att vrida om startnyckeln) eftersom vi falsifierat den ”ultraskeptiska hypotesen” att *h* aldrig fungerar (Nordin 2010, s. 38). Nordin förutsätter här att när det gäller praktiskt handlande, så har vi goda skäl att vara mindre skeptiska till den hypotes som tidigare fungerat i praktiken. Han menar därför att han har goda skäl att förvänta sig att bilen kommer att starta när han vrider om startnyckeln. Detta är ett exempel på ett försanthållande som Nordin finner förnuftigt i ljuset av tidigare erfarenheter. Också Nordin förutsätter, om än stillatigande, en princip för förnuftigt försanthållande. Men han formulerar inte någon princip för sådana försanthållanden, varför hans position inte är så öppen för kritik som min.

Nordin (2010, s. 39) argumenterar på liknande sätt när det gäller konsekvenserna av Goodmans problem för praktiskt handlande. För praktiskt handlande anser han att det är förnuftigt att vara något mindre skeptisk till hypotesen att alla smaragder är gröna, eftersom den hypotesen tidigare fungerat bra i praktiken och eftersom den ”ultraskeptiska hypotesen” att smaragder aldrig är gröna har falsifierats. Men man kan argumentera precis på samma sätt för hypotesen att alla smaragder är gröda. Den har *hittills* fungerat bra i praktiken. Dessutom har den ultraskeptiska hypotesen att smaragder aldrig är gröda också falsifierats. Enligt Nordins resonemang har vi ingen anledning att vara mera skeptiska till hypotesen att alla smaragder är gröda. Tar vi däremot hänsyn till betydelsen av *sträng* prövning, som jag föreslår i mitt rationalitetskriterium, så är det oförnuftigt att tro att alla smaragder är gröda, eftersom den hypotesen hittills inte kunnat prövas strängt. Därför finns det enligt mitt kriterium för förnuftig tro för närvarande inte några goda skäl för att

(felbart och reviderbart) tro att alla smaragder är gröda eller för att basera praktiskt handlande den hypotesen. Nordin (2010, s. 38–39) kan därför som kritisk rationalist känna sig lugn när han ställs inför det praktiska problemet om han skall välja en smaragdprydd slipsnål till morgondagens fest. Han har inga förnuftiga skäl att befara att den gröna smaragden vid festen skulle ha förvandlats till en röd.

Om vi lämnar praktiskt handlande och övergår till en diskussion om vetenskaplig forskning, så behöver vi inte heller någon princip för förnuftigt tro enligt Nordin (2010, s. 39). Han anför att vi väljer att jobba vidare med den hypotes som bäst stått emot sträng prövning, eftersom den är ”ändå den bästa kandidaten för sanning”. Här förutsätter Nordin stillatigande rationalitetsprincipen att den hypotes som bäst stått emot sträng prövning är den bästa kandidaten för sanning, medan jag uttryckligen föreslår att det är förnuftigt att hålla den för sann. Skillnaden är inte så stor.

I min artikel hävdade jag (2009b, s. 15–16) att principen för förnuftigt tro kan tillämpas också vid diskussionen av testsatser, som t.ex. testsatserna ”Här är nu ett glas vatten”. Om testsatser klarar empirisk prövning, så är det enligt min princip förnuftigt att tro på dem. Nordin (2010, s. 39) invänder att vi inte behöver någon princip för *absolut* tro på testsatser, vilket jag håller med om, eftersom min princip är en princip för felbara och reviderbara försanthållanden, inte för absolut tro.

Nordin (2010, s. 39–40) anför vidare att testsatser accepteras genom *metodologiska beslut* och att vår eventuella tro på den ena eller andra testsatsen är irrelevant i det sammanhanget. Men Nordin beslutar sig inte utan vidare för att acceptera testsatser, utan diskuterar ”välkorroboretrade testsatser”, dvs. testsatser som klarat sträng prövning, och anser att vi har goda skäl att vara ”mindre skeptiska” mot sådana satser. Även här förutsätter Nordin stillatigande en rationalitetsprincip, nämligen att vi har goda skäl för det metodologiska beslutet att acceptera välkorroboretrade testsatser. Detta kan enklare uttryckas som att det är förnuftigt att hålla testsatser för sanna som klarat av sträng prövning, vilket är en tillämpning av min rationalitetsprincip på testsatser (jfr Andersson 2006; Andersson 2009a, s. 25–26).

4. ÄR DET FÖRNUFTIGT ATT ACCEPTERA DEN KRITISKA RATIONALISMEN?

Lars Bergström (2010, s. 29–30) kritiserar min motivering för principen att det är förnuftigt att tro på de hypoteser som vid en viss tidpunkt bäst stått emot kritisk prövning (*KR*). Min motivering var: ”Om *KR* klarar av kritisk prövning, inklusive prövningen om den uppfyller sina egna krav, så är det förnuftigt att acceptera *KR*” (Andersson 2009b, s. 17).

Bergström kallar denna sats *KKR* och anser att jag därmed infört en ny rationalitetsprincip och frågar om det är förnuftigt att acceptera den. För att besvara frågan om det är förnuftigt att acceptera *KKR* krävs enligt Bergström ytterligare en rationalitetsprincip *KKKR* och så vidare, vilket leder till en oändlig regress.

Avgörande för Bergströms argument är hur *KKR* uppfattas. Om *KKR* är en ny och oberoende rationalitetsprincip får vi en oändlig regress, men om *KKR* är en speciell tillämpning av *KR* så får vi det inte.

Till diskussion står följande rationalitetsprincip: Det är förnuftigt att tro att *P* (vid tidpunkten *t*) om och endast om *P* är den hypotes som (vid tidpunkt *t*) bäst har stått emot sträng kritik (*KR*). Om vi ersätter *P* med *KR* ovan får vi: Det är förnuftigt att tro att *KR* (vid tidpunkten *t*) om och endast om *KR* är den hypotes som (vid tidpunkt *t*) bäst stått emot sträng kritik (*KKR*). Det visar att *KKR* inte är en ny och oberoende rationalitetsprincip, utan en tillämpning av *KR* på *KR* själv. Frågan om *KR* uppfyller sina egna krav är ett sätt att pröva *KR*, inte ett försök att bevisa *KR* med hjälp av någon annan rationalitetsprincip. Försök att bevisa *KR* leder till en oändlig regress, eftersom vi hela tiden måste fråga efter ytterligare rationalitetsprinciper. Försöket att pröva om *KR* uppfyller *sina egna krav*, kräver däremot inte ytterligare rationalitetsprinciper och leder därför inte till en oändlig regress, utan är en undersökning om *KR* är fri från inre motsägelser.

Leder försök att pröva *KR* till en logisk cirkel? Bergström (2010, s. 30) menar att frågan om *KR* kan tillämpas på sig själv på sin höjd ger oss ett cirkelbevis för *KR*. Vad följer av att *KR* kan tillämpas på sig själv? Till att börja med betyder det att *KR* klarat av en speciell typ av kritisk prövning. Om vi vidare antar att *KR* klarat av övriga kända typer av kritisk prövning, så följer med hjälp av en tillämpning av *KR* (på *KR* själv) att det är förnuftigt att hålla *KR* för sann.

Om jag strävade efter att *bevisa* att det är förnuftigt att hålla *KR* för sann med hjälp av *KR* själv, så hade Bergström med rätta kunnat invända att mitt resonemang är ett cirkelbevis. Men jag strävar inte efter att *bevisa att* utan efter att *pröva om* det är förnuftigt att hålla *KR* för sann. Strävan efter att *bevisa* leder till en oändlig regress, eftersom vi alltid kan fråga om premisserna för beviset i sin tur kan bevisas. Den oändliga regressen kan bara avbrytas genom att vi dogmatiskt beslutar oss för att utan ytterligare argument acceptera vissa typer av premisser eller genom att vi inför en logisk cirkel. Därför ställer oss strävan efter att rättfärdiga inför valet mellan tre oönskade alternativ, nämligen att välja mellan oändlig regress, dogmatiskt avslut eller logisk cirkel, vilket innebär att vi ställs inför ett rättfärdigandetrilemma (jfr Albert 1991, avsnitt 2 om Münchenhausen-trilemmat). Strävan efter att *pröva* leder däremot inte till något rättfärdigandetrilemma,

eftersom vi inte hela tiden ständigt måste fråga efter ytterligare rättfärdigande *förutsättningar*. Vid prövning av en sats undersöker vi om satsens *konsekvenser* är accepterbara. Har vi goda skäl för att finna att en sats har en oacceptabel konsekvens, så har vi goda skäl för att inte acceptera den prövade satsen (Albert 1991, avsnitt 1 och 5; Andersson 2009a).

5. ETT FILOSOFISKT TRADITIONSBROTT

Den västerländska filosofin har allt från Platon och Aristoteles fram till den moderna empirismen varit behärskad av sökande efter visshet (Wedberg 1970, 104), vilket lett till uppfattningen att kunskap bör bestå i rättfärdigad sann tro. Strävan efter rättfärdigad kunskap har lett de flesta konsekventa tänkare fram till rättfärdigandetrilemmat. Många är de försök som förgäves har gjorts att undvika detta problem. Ett försök är t.ex. att ersätta visshet med sannolikhet. Men om vi strävar efter att nå visshet om graden av sannolikhet, så uppträder ändå rättfärdigandetrilemmat. Samtidigt har en del filosofer, som t.ex. Hume (1748, sektion X, avsnitt 1), insett att vi inom vetenskapen inte når fram till rättfärdigad sann tro och ansett att det är förnuftigt att låta graden av tro vara proportionell mot evidensen. Men Hume kunde inte rättfärdiga sin uppfattning om förnuftig tro, varför han förblev en skeptiker.

Den kritiska rationalismen bryter med traditionen som uppfattar kunskap som rättfärdigad sann tro. I stället för att sträva efter rättfärdigande och visshet, strävar den kritiske rationalisten efter kritisk prövning och förnuftiga försanthållanden. Den kritiske rationalisten begår inte misstaget att efter att ha gett upp kravet på visshet och rättfärdigande inom vetenskapen ändå kräva visshet och rättfärdigande inom filosofin. Också inom filosofin kan vi inte nå längre än till förnuftiga försanthållanden efter kritisk prövning. Har man väl insett det, så når man fram till en position som i varje fall inte drabbas av rättfärdigandetrilemmat.

Tar vi hänsyn till tillståndet av den kritiska diskussionen i dag, så är det förnuftigt att acceptera den kritiska rationalismen. Detta är viktigt i dessa postmoderna tider när så många berättelser florerar som aldrig underkastats kritisk granskning.

LITTERATUR

- Albert, Hans. 1991. *Traktat über kritische Vernunft*. Femte upplagan. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Andersson, Gunnar. 2006. Test Statements and Experience. I *Karl Popper: A Centenary Assessment, Selected Papers from Karl Popper 2002*, red. Ian Jarvie, Karl Milford and David Miller, 2: 177-183. Aldershot: Ashgate.

- Andersson, Gunnar. 2009a. Critical Rationalism and the Principle of Sufficient Reason. I *Rethinking Popper*, red. Zuzana Parusniková och Bob Cohen, 21–30. New York: Springer.
- Andersson, Gunnar. 2009b. Förnuftig tro och intellektuell moral. *Filosofisk tidskrift* 30 (4): 13–18.
- Bergström, Lars. 2010. Kritisk rationalism? *Filosofisk tidskrift* 31 (2): 29–34.
- Goodman, Nelson. 1955. *Fact, Fiction, and Forecast*. Fjärde uppl. Cambridge MA: Harvard UP, 1983.
- Hume, David. 1748. *An Inquiry Concerning Human Understanding*.
- Miller, David. 1999. Being an Absolute Skeptic. *Science* 284 (June): 1625–1626.
- Nordin, Ingemar. 2010. Varför måste vi tro på något? *Filosofisk tidskrift* 31 (2): 35–40.
- Wedberg, Anders. 1970. *Filosofins historia: Nyare tiden till romantiken*. Andra uppl. Stockholm: Bonnier. Ny utgåva 2003. Stockholm: Thales.